

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Цветана Благоева Чолова, Нов български университет, средновековна история, за придобиване на научната степен „доктор“ по професионално направление 2.2. „История и археология“, с кандидат Петър Кирилов Манов

Дисертационният труд на Петър Манов „Речни и морски комуникации на Източните Балкани I-VI в.“ е посветен на важна тематика, свързана с редица изследователски направления през Римския период на Балканите. Нарасналият интерес към проучването на комуникациите през вековете доведе до значително увеличаване през последните десетилетия на археологическите сведения за морските и речни пътища и пристанища. Дисертантът е анализирал тези данни във връзка с наличните днес писмени исторически извори и иконографски материали. Натрупването на нови данни от археологически проучвания и малкото на брой опити за обобщаващи изследвания доведе до необходимостта от комплексен анализ и съвременен поглед на този значим въпрос.

Дисертацията съдържа: „Въведение“, 5 глави с Въведението, оформено като отделна глава, („Състояние на речната и морска среда“, „Пристанища на Източните Балкани I - VI в.“, „Боеен флот“, „Транспортна система“), „Заклучение“ и ползвана литература. Главите са разделени на подтеми, в които подробно са разгледани отделни аспекти на поставения проблем. Така оформеното съдържание създава по-голяма прегледност, но изглежда прекалено раздробено, като подтемите всъщност са изградени не по тематичен, а по предметен принцип.

Текстът се пояснява от приложените 17 карти от различен тип, схеми и изображения, като коректно е посочен източника, от който са взети. Липсва обаче поне една цялостна карта или няколко за отделните под-периоди, на речните и морски пристанищата на Източните Балкани, което би придало по-голяма прегледност на труда.

Авторът е формулирал точно целта и задачите на изследването, като поставя на анализ разнообразието на използването на морските и речни водни пътища – икономически, търговски, военен, културен и пр. обмен, физико-географските фактори, административно-политическата принадлежност на района, статут, пристанища,

плавателни средства и др. Прави се съпоставка с по-добре проучени региони и пристанища в Римската империя, като се прилага метода на типологизирането.

Включването на данни от точните науки – природо-географски, геологически, инженерни, технически и пр. дава интердисциплинарна насоченост на изследването и е съобразено със съвременните научни тенденции.

Хронологическият обхват на труда е достатъчно широк и представя римското присъствие на Балканите от Принципата (периода ок. 72 до към 63 г. пр. н.е., западното, северното и южното крайбрежие на Черно море са присъединени към Римската империя) до края на Късната Античност, развитието на икономиката, търговията, строителството, промените в административната система, военните кампании, създаването и изчезването на пристанища, градове и пр. Това изисква многостранна подготовка и умения за работа с различни по вид, време и произход източници.

Изграждането на комуникациите по суша и овладяването на водните басейни от Рим става постепенно с присъединяването на новите територии, като през III в. – началото на IV в. и през VI в. укрепителните строежи са най-интензивни, а след варварските нашествия границите се стабилизират за по-големи периоди. Преходният период от IV-VII в., който се определя като Късна Античност или Ранно средновековие е най-динамичният и основополагащ за по-нататъшното развитие на Европа. Това се отразява и на системата от комуникации и промените, свързани с ползването на водните пътища. Дунавският лимес и западният черноморски бряг променят няколко пъти значението си на охраняеми граници на империята и това се отразява на военния, търговски и икономически статут и значение на пристанищата. След основаването на Константинопол басейнът на Западното Черноморие и Дунавския бряг придобиват все по-голямо значение за опазване на империята от варварските нашествия. Този преход поставя началото на нов период в развитието на Римската империя на Изток (Византия) и се отразява върху развитието на пристанищната мрежа през „IV-VI в.“ и по-нататък, затова трябва да бъде отбелязан по-отчетливо.

Авторът е привел, анализирал и обобщил голям брой сведения от различен произход, за да представи сложните процеси на овладяването на водните комуникации и превръщането им в необходима, жизнено важна част от развитието на региона. Използвана е богата научна литература по отделните въпроси. Представени са и анализирани основни и специализирани трудове по темата, като е направен опит за

обобщение на разнообразните изследвания по конкретни въпроси в статии и археологически проучвания.

Сведенията за използването на водните пътища достигнали до нас от антични писатели и анонимни съчинения, итинерарии, периплуси, периегези и пр., сравнително по-богати за изследвания период (Ариан, Амиан Марцелин, Антонин и пр.) (III-IV в.) са анализирани от дисертанта във връзка с археологическите и иконографски данни. Писмените сведения биха могли да се представят по-прегледно, като се отдели повече място, (а не само две страници) и се дадат повече сведения за отделните съчинения – антични и по-късни-средновековни. Това до известна степен се компенсира от анализа на различни места в текста, където се споменават в сравнителен план писмените сведения. Биха могли за пълнота и като паралели да се представят още исторически извори от Късната Античност и средновековните им версии. Така например някои известни итинерарии и кратки описания, които имат отношение и към Балканите като (Vasiliev, A. *Expositio Totius Mundi. An Anonimus Geografic Treatese of the Fourt Century A. D.*, 1936); *Geographi graeci minores. E codidbus recogn. etc. C. Mullerus. Vol. I - II, Paris, 1855 -1861*). Поради широкия обхват на дисертацията в историографията не са използвани и могат да се добавят още съчинения, включително и на български автори - Бешевлиев, Б. *География на Черно море през Античността*. София, 2007, сборниците с материали от симпозиумите *Bulgaria pontica medii aevi*; Л. Симеонова. *Пътуване към Константинопол*. София, 2006 и др., като това е добре да се осъществи при следващото разширяване на хронологичния обхват на темата.

Прецизно са изследвани, съпоставени и анализирани археологическите сведения, на които се базират и основните констатации и изводи в дисертацията. Принос на автора е разглеждането на брега и пристанищата не като константна величина, а като променлива през различните епохи в следствие на земетресения, свлачищни процеси, наслагвания особено характерни за западния черноморски бряг, движенията на сушата, промените в административния статут, търговията и пр. Промяната в климатичните условия и бреговата ивица, постепенното усъвършенстване на изграждането на пристанища, разрастването им в градове, поради удобното им местоположение, промяната в политическата обстановка, социално-икономическите условия в империята, особено в периодите на гражданските войни през III - IV в. и през варварските нашествия са проследени основно чрез анализ на археологическите данни и съпоставката им с писмените свидетелства.

Централната тема за пристанищата и пристанищните съоръжения е добре е разработена, като авторът се основава както на конкретните археологически сведения, така и на някои отделни обобщаващи определен проблем или регион публикации. Използвани са и непубликувани материали, и собствени участия на дисертанта при събирането и анализирането на емпиричните данни.

Разгледани са наличните данни за съществуващи и до днес или изчезнали пристанища от Железни врата до дунавската делта и от Северното и Западно Черноморие. Описани са основните им характеристики и промените в статуса. Представени са и значими събития, които водят до промяна на военните или икономическите им функции или прекратяване на тяхното съществуване.

Авторът се стреми да изведе типичен за Западното Черноморие пространствен модел на пристанище, като отбелязва за разпространен модел на пристанищен град, разположен на микрополуостров, но смята че поради разнообразния характер на брега липсва официална стандартизация. Островите р. Дунав и черноморското крайбрежие са разгледани предимно с оглед на тяхното използване като пристанища. Приложен е сравнителен анализ и съпоставка с други райони на империята, за да послужи за изграждане на модел на провинциалните римски пристанища.

При една бъдеща публикация на труда представянето на пристанищата е по-добре да бъде разделено на Каталог и тематичен анализ. Каталогът трябва да разшири описанията на отделните елементи на пристанищата, които да се подредят и в логичен ред – възникване, наименование, географско местоположение, топографско описание, военни, икономически и търговски функции, исторически сведения, историография и пр. Така би се преодоляло впечатлението за откъслечни описания на отделни пристанища и известна непълнота в изложението.

Много подробно е разработена частта за бойния флот на римляните, като е проследено създаването му във връзка с разширяването на империята и е обърнато особено внимание на създаването и промяната в провинциалния флот. Характерът на провинциалните флотилии се променя, като от малки, изпълняващи главно локални задачи, те придобиват все по-важно значение за охраната на Черноморското крайбрежие след присъединяването на Дакия. По-късно за охрана на бреговете и границите се използват федерати, които често се оказват твърде ненадеждни, и вдигат бунтове срещу империята. Изгражда се стройна международно-правна система за

създаване на съюзнически във военно отношение племенни обединения и държави, чрез сключването на мирни договори с тях.

Докато за войните и бойният флот все пак има достатъчно описания и съвременни публикации, много по-оскъдни са данните и интерпретациите за търговския флот, който е в основата на развитието на търговията и икономическите отношения. В тази част авторът си е поставил за цел да систематизира данните от писмени и археологически източници, за да представи една по-цялостна картина на използването на речните и морски пътища и пристанища в мирно и военно време, видовете стоки, обект на търговия, влиянието на водния пренос върху развитието икономическия и отчасти върху социалния живот на областта.

В Заключението са изведени основните изводи от изследването, обобщени са най-важните приложни и теоретични достижения на труда.

На много места в текста непосредственото преминаване от тематика, свързана с речните пътища към морските без преход или дори създаване на нов абзац не е най-сполучливият начин за изразяване на спецификата на двата вида водни комуникации. Макар и преливащи се едни в други те имат типичен начин на организация на пристанищата, техническите съоръжения, особености на брега и пр., които трябва по-отчетливо да се разграничат.

Цитираните археологически материали са преобладаващо от публикувани издания или предстоящи за публикуване разработки, и макар целта на автора да е представяне на комплексна, цялостна картина на темата, по-ясно трябва да се очертае неговия собствен принос при археологическите проучвания.

Публикуваните писмени исторически извори е добре да се разделят от историографията при общата библиография на края на труда, както и да се цитират според един от приетите начини от библиографските правила.

За по-ясна четивност имената на топоними и хидроними, на антични и съвременни автори трябва да се уеднаквят по отношение на езика, на който се предават в основния текст. Често, дори при изброяване те се предават както на български, така и на латински, гръцки и др. езици, едновременно на латиница и кирилица, в зависимост от източника, от който са цитирани. При по-неизвестни имена след българските (или античните, предадени на кирилица), оригиналните названия могат да се поставят в скоби на съответния език.

Необходимо е да се прецизира текста, особено от гледна точка на синтаксиса, защото на места мисълта не е съвсем ясно изразена. Има нужда от още една корекция за неточности на дати и на събития, както и в библиографските посочвания.

Представеният дисертационен труд е първото комплексно изследване на водния транспорт и пристанищната система на Източните Балкани през римския период до промяната на картата на Европа след варварските нашествия. Систематизирани са множество конкретни и регионални проучвания по отделни въпроси, свързани с тази тематика. Анализирани са и обобщени голям брой източници от различен произход за създаване на една цялостна картина на водния транспорт и пристанища и тяхното значение за военното, икономическо, търговско развитие на този провинциален регион на Римската империя. Изведени са спецификите на провинциалните пристанища и търговия. Приложени са съвременни методи на типологизиране чрез съпоставка с други райони на Римската империя и сведения от различни природни и технически науки, което дава интердисциплинарен характер на труда.

Авторефератът съдържа основните характеристики и изводи от дисертационния труд и представя методите на работа и достиженията на автора. Не е представена справка за научните приноси, което ще даде по-ясна представа за собствените достижения на докторанта. Част от предварителните изследвания по темата на дисертационния труд авторът представя в 4 статии, едната е публикувана в специализирано научно издание, другите са под печат.

Представеният за обсъждане труд по обем, съдържание, качества на анализ и обобщения съдържа редица приноси и има важно значение за бъдещите изследвания както на този, така и за следващите периоди за историческото развитие на Източните Балкани. Постиженията в представения дисертационен труд и качествата на кандидата за бъдеща научна и изследователска работа заслужават висока оценка, поради което предлагам на почитаемото жури да присъди на Петър Манов образователната и научната степен „доктор“ по професионално направление 2. 2. „История и археология“.

16. 08. 2016 г.

Рецензент: